Daniel Novotný

Problémy s Tomášovou materiální teorií individuace

Tomášova nauka o individuaci patří mezi nejvíce kritizované části jeho metafyzického systému. Navíc je to nauka, jež byla a je interpretována mnoha různými způsoby, jak mezi Tomášovými zastánci, tak mezi jeho odpůrci. Následující příspěvek vychází ze standardní (tomistické) interpretace, podle níž pro Tomáše je principem individuace kvantitou signovaná látka (*materia signata quantitate*).ⁱ Příspěvek se skládá ze tří částí: V první nastiňuji filozofický rámec, v němž je třeba klást si otázky týkající se individuality. Takzvaný problém individuace je totiž ve skutečnosti skupinou několika různých logických, epistemologických, ontologických a sémantických problémů.ⁱⁱ V druhé části shrnuji standardní interpretaci Tomášovy materiální teorie individuace. Ve třetí části pak

ⁱ „Secundum Thomistas principium individuationis est *materia signata quantitate*, i.e. *distincta seu divisa per quantitatem*.“ (Gredt 1961). K historickému pozadí tomistické nauky viz: Bobik (1953). Mezi současnými analyticky orientovanými autory tuto tradiční teorii hájí např. Stump (2004).

ⁱⁱ V této části čerpám především z knihy Jorge Gracii *Individuality: An Essay on the Foundations of Metaphysics* sv. 2 r. 1988. Stručný přehled obsahu této knihy lze najít zde: Novotný (2003).

probírám osm námitek, jež lze proti této teorii předložit, a docházím k závěru, že Tomášova materiální teorie substancí je nesprávná. Námitky, které ve třetí části své práce zvažuji, nejsou pro aristotelsko-scholastickou tradici neznámé – řadu z nich lze nalézt v různých formách např. v Suarezově *Metafyzické Disputaci* 5 z r. 1597. Záměrem této práce ovšem není podat exegezi Suarezových *Metafyzických Disputací*, ale přístupnou a systematicko-argumentativní formou uvést čtenáře do jednoho z nejvýznamnějších metafyzických témat.

1. Obecný rámec

V návaznosti na pozdní scholastickou tradici, Jorge Gracia (1988) přesvědčivým způsobem poukazuje na to, že každá adekvátní tematizace individuality musí rozlišovat následující roviny a úkoly: (A) logická analýza pojmu „individualita“, (B) ontologické zkoumání extenze tohoto pojmu, (C) hledání ontologického statusu individuality, (D) ontologické hledání principu individuaace, (E) hledání principu rozlišitelnosti individuí v epistemologii, (F) sémantické zkoumání reference k individuím. Každá ze jmenovaných rovin je svébytná, přinejmenším ve výchozí fázi zkoumání. Neuvážená implicitní či explicitní redukce jedné či více rovin na jinou je jeden z důvodů, proč se kolem individuality často kupí nejrozsáhlejší nejasnosti a aporie. (Samozřejmě, že ve výsledné metafyzické teorii může daný metafyzik dojít k závěru, že některou z těchto rovin lze redukovat na jinou, např. C na D, ovšem je třeba tuto redukci dobře zdůvodnit).

(A) Pojem/Intenze individuality: Na tuto rovinu problému poukazuje otázka „Jaký je význam slova ‚individualita‘?“. V této rovině

hledáme nutné a dostatečné podmínky, které musí být splněny, aby něco mohlo být správně označeno jako ‚individuum‘. Gracia identifikuje šest různých pojmů individuality: individualita jako nedělitelnost, odlišnost, vícenásobné členství v druhu, identita, nevypovídatelnost, ne-instanciabilita (nemožnost mít instanci/exemplář/příklad, lat. *incommunicabilitas*).

- (B) Extenze individuality: Tento problémový okruh se týká toho, které věci (pokud vůbec nějaké) jsou individuální a které univerzální. Této metafyzické problematice se dostalo v dějinách filozofie velké pozornosti. Nepřeberné množství různých metafyzických teorií lze podle Gracie v zásadě rozdělit do tří skupin: realistické, nominalistické a eklektické. Do první skupiny patří teorie, podle nichž existují pouze univerzálie, do druhé ty, které přiznávají existenci (ve vlastním smyslu slova) pouze jednotlivinám a do třetí ty, podle nichž existují jak univerzálie tak jednotliviny.ⁱ
- (C) Ontologický status individuality: Ontologický status jednotlivin je problémem čistě metafyzickým a možná proto mu byla věnována pozornost především ve scholastice. Ptát se po ontologickém statusu znamená hledat zařazení dané věci do fundamentálních kategorií reality. Znamená to ptát se, zda je individualita substrát, vlastnost, vztah, modus, atd.

ⁱ Pro zajímavost zde uvedu, jakým způsobem řeší tuto otázku Gracia: nelze správně říci ani ani že univerzálie existují, ani že ne-existují. Jinými slovy, aplikovat existenci na univerzálie je *kategorickou chybou*. Nominalismus má pak pravdu v tom, že jednotliviny mají existenciální prioritu nad univerzáliemi, realismus v tom, že ontologická explanace světa musí referovat jak k jednotlivinám, tak k univerzáliím. Nominalismu i realismu je ovšem společný mylný předpoklad, že tyto dvě výše uvedené teze jsou nekompatibilní. Pro nás je toto řešení zajímavé z historicko-komparativního hlediska, neboť se zdá být blízko stanovisku Tomáše Akvinského (srv. Gracia 1988: 114).

- (D) Princip Individuace: Tento problém je opět metafyzický: jaké jsou nutné a dostatečné podmínky toho, aby se univerzálie „stala“ jednotlivinou?
- (E) Identifikace individuí: Jaké jsou podmínky toho, aby bylo něco *identifikováno* jako individuum? Problematika týkající se rozlišitelnosti (identifikace) jednotlivin spadá do oblasti epistemologie. Je třeba zdůraznit, že tento problém není totožný s předchozím problémem (D).
- (F) Odkazování k individuí: Zde se jedná se o problém sémantický, často transformovaný do otázek jako je např. „Mají vlastní jména smysl?“ „Lze vlastní jména vždy nahradit určitými deskripcemi?“ „Jakým způsobem používáme indexikální výrazy?“ Tyto zdánlivě okrajové sémantické otázky mají často dalekosahající logické, epistemické a metafyzické podhoubí.

Posledními dvěma problémy, tj. identifikací (E) a odkazováním (F) se scholastičtí autoři příliš nezabývali. Otázka pojmu individuality (A) byla ve scholastice diskutována pouze zřídka – výjimku představují např. Ockham, Suárez, Jan od Sv. Tomáše (srv. příslušné kapitoly: Gracia 1994). Suárez byl zřejmě jeden z prvních filozofů, kdo si byl vědom distinkcí mezi (A), (B), (C), (D). (srv. Gracia 1994: 475-510). V tomto svém příspěvku se zaměřím na (D), do menší míry zmíním také (A).ⁱ Omezím se dále na individuaci (materiálních) substancí, neboť individuace akcidentů se zdá

ⁱ V článku (Novotný 2005) se zabývám otázkou (F), přesněji řečeno tím, jak odkazujeme k individuí pomocí vlastních jmen. Třebaže opět vycházím do jisté míry z Graciových knihy (1988) docházím k formulaci jiné teorie.

být problémem sekundárním. Ovšem i zde bychom našli zajímavé diskuse mezi Tomášovými stoupenci a např. Suárezem.ⁱ

Rád bych ještě upozornil na to, že Gracia ve své knize uvažuje o individuích (jednotlivinách) v širším smyslu než je běžné. Individuem je vše, co není obecninou. To znamená, že agregáty, ať už čistě nahodilé či lidským zásahem záměrně vytvořené, jsou podle tohoto chápání jednotliviny. V běžném i filozofickém diskurzu se často používá silnější pojem individua, neaplikovatelný na agregáty.ⁱⁱ Každá jednotlivina v silnějším smyslu slova je podle tohoto úzu jednotlivinou i v slabším smyslu slova, ovšem nikoli naopak. Výhoda tohoto přístupu spočívá v tom, že se můžeme zaměřit na otázku, co „dělá“ obecninu ne-obecninou, tj. jednotlivinou v slabším smyslu slova, aniž bychom mísili tuto otázku z jinak naprosto legitimní otázkou, co činí některé ne-obecniny (tj. jednotliviny v slabším smyslu slova) agregáty a jiné jednotlivinami v silnějším smyslu slova.

2. Výklad Tomášovy teorie individuace

Tomáš Akvinský se tématem individuace zabývá cíleně pouze ve svém komentáři Boethiova spisku *De Trinitate*, třebaže v různých kontextech se

ⁱ Podle Tomáše jsou akcidenty individuovány díky své závislosti na individuálních substancích. (Srv. Gracia 1994: 526-7). Suárez mj. namítá, že principem individuality, jež je akcidentům vlastní (angl. *intrinsic*), nemůže být něco, co je akcidentům nevlastní (angl. *extrinsic*), tj. substance/subjekt. (Gracia 1994: 500-501). Více viz Heider (2005).

ⁱⁱ Srv. např. Sousedík (2004) a (2006).

toto téma vynořuje i na mnoha dalších místech.ⁱ Jak jsem již zmínil, tato nauka byla a je interpretována mnoha různými způsoby. Jako velice zajímavou považuji například interpretaci Josepha Owense (1994), podle něžž je pro Tomáše primárním principem individuace *existence*. Pro individuaci Boha je sama existence dostačující; pro anděly a jiné nemateriální bytosti k ní pak přistupuje forma, pro lidské bytosti a jiná materiální jsoucna k předchozím přistoupí i látka a akcidenty, počínaje kvantitou. Touto existenční interpretací se ve svém příspěvku zabývat nebudu, neboť je z hlediska tomistické tradice nestandardní. Mé kritické poznámky budou zaměřeny proti standardní (tomistické) interpretaci, podle níž je principem individuace látka signovaná kvantitou.

Uvedme si nejprve krátkou pasáž z Tomášova komentáře Boethiova spisku *De Trinitate*.

Entity, jenž náleží do rodu substance a jenž se od sebe liší numericky, se liší nejen co do svých akcidentů, ale i co do své látky a formy. Pokud si klademe otázku, v čem spočívá tato odlišnost jejich forem, nelze udat jiný důvod, než že každá tato forma se nachází v jiné signované látce. Podobně na otázku proč je jedna látka odlišná od druhé látky, nelze poukázat na jiný princip, než na kvantitu. Tudíž, principem tohoto druhu diverzity [tj. numerické odlišnosti] je podle našeho pojetí látka přijímající rozměry [*dimensio*].ⁱⁱ

ⁱ O individuaci pojednávají i dva neautentické spisky, *De principio individuationis* a *De natura materiae*. (Srv. Owens 1994: 173).

ⁱⁱ “[I]lla, quae differunt numero in genere substantiae, non solum differunt accidentibus, sed etiam forma et materia. Sed si quaeratur, quare differens est eorum forma, non erit alia ratio, nisi quia est in alia materia signata. Nec invenitur alia ratio, quare haec materia sit divisa ab illa, nisi propter quantitatem. Et ideo materia subjecta dimensionis intelligitur esse principium huius diversitatis”; Aquinas, *Super De Trinitate*, pars 2 q. 4 a. 2 ad 4. Podrobněji

Je zřejmé, že podle Tomáše jsou při individuaci ve hře tři faktory: *látka*, *kvantita* a vztah mezi nimi, tj. *signace*. Povšimněme si nejprve látky a kvantity. Václav se od Marie liší tím, že jeho forma se nachází v jiné látce než forma Mariina. Václav i Marie se ovšem skládají ze stejných látek, tj. ze stejných typů tkání – srdeční, plicní, mozkové, ledvinové, atd. Co činí srdeční tkáň Václavovu odlišnou od srdeční tkáně Marie?ⁱ Podle Tomáše je to kvantita, nebo přesněji vzato jeden z poddruhů souvislé kvantity a to kvantita *rozměrná*. Tato kvantita „rozporcuje“ srdeční tkáň na díly – jeden připadne Václavovi a druhý Marii.

Výše uvedené vysvětlení ovšem není zcela správné. Tkáně jakožto biologická látka nejsou totiž látkou v *absolutním* smyslu, pouze látkou *vzhledem k* Václavovi či k Marii. Na nižší úrovni granularity jsou látkou vůči buňkám (jejichž shluk se na vyšší rovině jeví jako látka, tj. tkáň) různé chemikálie. Na ještě nižší úrovni bychom pravděpodobně našli „látky“ fyzikální – podle středověkých představ to byly elementy oheň, voda, vzduch, země. V těchto úrovních nelze sestupovat donekonečna, dříve či později narazíme na látku v absolutním smyslu, nebo-li první látku (*materia prima*). Individuaci Václava a Marie, jež jsme si v předchozím odstavci ilustrovali za použití relativní látky (*materia proxima*), je třeba striktně vzato vztáhnout k předpokládané *první látce*. (Ovšem vzhledem k tomu, že první látku si nelze vizualizovat – viz dále námitka č. 1 – k vysvětlení materiální teorie individuace je dobré užít z pedagogických důvodů látku relativní.)

se tímto textem zabývá White (1995).

ⁱ Pro zjednodušení předpokládáme, že obě srdeční tkáně jsou naprosto stejné z genetického a ze všech ostatních biochemických a biofyzikálních hledisek.

Předjďme nyní ke vztahu mezi látkou a kvantitou, k tzv. *signaci*. Jak chápat tento vztah? Na tuto otázku lze nalézt v tomistické tradici přinejmenším dvě různé odpovědiⁱ: (A) Signace je „informace“: Individuace probíhá ve dvou ontických (nikoli temporálních!) „fázích“ⁱⁱ. Za Za prvé, látka činí danou entitu *nekomunikovatelnou*. Za druhé, kvantita završuje individuaci tím, že informuje („porcuje“) látku a tím činí danou entitu *odlišnou* od jiných entit. (B) Signace je dispozice látky vůči kvantitě – Látka individuuje díky své dispozici přijmout kvantitu.

Na první pohled se zdá Tomášova materiální teorie (ve své standardní interpretaci) velice přesvědčivá. Máme-li dvě naprosto stejné bronzové sochy, co jiného je od sebe odlišuje než „porcovaná“ látka, tj. *tento* kus bronzu zde a *onen* kus bronzu tam? Přesto se domnívám, že je tato teorie vposledku nesprávná. V následující části svého příspěvku se pokusím tuto svou domněnku podložit argumenty.ⁱⁱⁱ

3. Kritika (Akvinského) materiální teorie individuace

V této části své práce se budu zabývat osmi námitkami proti teorii, podle níž je látka signovaná kvantitou nutnou a dostačující podmínkou

ⁱ Jan od Sv. Tomáše uvádí i teorii, podle níž je signace „absolutní modus přidáný k látce“. Viz Gracia (1994: 523-525).

ⁱⁱ Viz např.: „[P]rvotním principem individuace je látka [...] druhotným pak rozměrnost, neboť díky ní je látka rozdělena.“ („[P]rimum individuationis principium est materia [...]; et secundarium principium individuationis est dimensio, quia ex ipsa habet materia quod dividatur.“ *Super Sent.*, lib. 4 d. 12 q. 1 a. 1 qc. 3 ad 3.

ⁱⁱⁱ Jak jsem již zdůraznil v úvodu, uvedené námitky (1) – (8) lze pravděpodobně nalézt již u Suáreze. Srv. např. Heider (2004) nebo Gracia (1982). Tato práce ovšem není příspěvkem historickým, ale pedagogicko-systematickým a proto ponecháme otázku odkud který argument pochází stranou.

individuace: (1) „látka“ je nejasný, obskurní pojem; (2) látka je měnlivá; (3) kvantita je akcident; (4) kvantita je instanciovatelná; (5) kvantita je nepravá (angl. *extrinsic*) vlastnost; (6) individualita nespočívá v odlišnosti od něčeho; (7) postulace různých principů individuace pro materiální a pro nemateriální jsoucna je zbytečná teoretická komplikace; (8) materiální teorie individuace člověka je nekompatibilní s jeho individuální posmrtnou existencí. Z těchto námitek, považuji za přesvědčivé námitky (4) a (5), týkající se kvantit, a v rámci Tomášovy antropologie námitku (8). Námitky (1) a (2), týkající se látky, a námitku (3), týkající se kvantit, považuji za zodpověditelné; námitky (6) a (7) sice za platné, ovšem nikoli příliš závažné. V některých případech hraje v našich úvahách roli, které výše uvedené pojetí signace a kvantit bereme v úvahu. Doufám, že z kontextu budou tyto případy zřejmé.

Ještě jedna (nejen) terminologická poznámka: České výrazy „rozměr“ či „rozměrnost“ jako překlady latinského „*dimensio*“ jsou v této práci použity ve speciálním významu zahrnujícím tvar a velikost (*mensura et figura*) daného předmětu. Rozměry jako poddruh kvantit lze pak chápat dvojím způsobem: jako *určené* (*determinata dimensio*) a jako *neurčené* (*indeterminata*). Určené rozměry např. u Myslbekovy sochy Sv. Václava jsou přesně dané rozměry (a tvar) této sochy. Neurčené rozměry – nadále budu užívat slovo „rozměrnost“ – jsou rozměry, nebo lépe řečeno škála rozměrů, jež tato socha *může mít*. Rozměrnost je tedy jakési pole možných rozměrů (jež musí být více či méně podobné aktuálně danému rozměru, jinak by se již nejednalo o sochu Sv. Václava).ⁱ

ⁱ Na otázku zda látka signuje rozměry (určenou kvantitu) či rozměrnost (neurčenou kvantitu) zastával Tomáš různé názory v různých obdobích. Např. v *De Trinitate* jsou to rozměry zatímco v *Super Sententiis* je to rozměrnost: „Dimensiones autem istae possunt dupliciter considerari. Uno modo secundum earum terminationem; et dico eas terminari secundum determinatam mensuram et figuram, et sic ut entia perfecta collocantur in genere quantitatis. Et sic non possunt esse principium individuationis; quia cum talis terminatio

1. Obskurnost pojmu „první látky“

Námítka: Pojem první látky je inkonsistentní anebo přinejmenším obskurní. Jak můžeme přijmout do své ontologie *něco*, co nemá naprosto *žádné* vlastnosti? Vzhledem k tomu, že je tento pojem obskurní, materiální teorie individuace v *jakékoli podobě* je nepřijatelná: to, čemu schází jakékoli vlastnosti nemůže být přeci ničeho principem, natož pak individuality jsoucna.

Odpověď: (a) v aristotelské tradici není první látka chápána jako naprosto bez vlastností, třebaže se jedná o mezní pojem „čiré potence“; (b) zdá se, že pojem energie v současné fyzice je velice blízký aristotelovskému pojmu první látky – energie se nikdy nevyskytuje ve volné formě, nýbrž vždy jako elektromagnetická, gravitační, potenciální, atd. Tuto analogii je třeba chápat nikoli jako fyzikální evidenci pro aristotelovskou ontologii, nýbrž jako poukaz na to, že pojem první látky je méně nepochopitelný než

dimensionum varietur frequenter circa individuum, sequeretur quod individuum non remaneret semper idem numero. Alio modo possunt considerari sine ista determinatione in natura dimensionis tantum, quamvis numquam sine aliqua determinatione esse possint, sicut nec natura coloris sine determinatione albi et nigri; et sic collocantur in genere quantitatis ut imperfectum. Et ex his dimensionibus indeterminatis materia efficitur haec materia signata, et sic individuat formam, et sic ex materia causatur diversitas secundum numerum in eadem specie.“ *Super De Trinitate*, pars 2 q. 4 a. 2 co. 7. „[U]nde cum principium individuationis sit materia aliquo modo sub dimensionibus terminatis considerata, ex ejusdem divisione humana natura dividitur et multiplicatur.“ *Super Sent., lib. 3 d. 1 q. 2 a. 5 ad 1*. Podrobnou analýzu lze nalézt v: Bobik (1957: 27-38). Srv. taktéž Owens (1994; odkazy na další literaturu na s. 194, n. 49).

by se zdálo. V husserlovské tradici bychom mohli první látku chápat jako spolu s formou vzájemně závislý (existenční) moment jsoucnaⁱ.

2. *Proměnlivost látky*

Námitka: Látka se v nás a v jiných jsoucnech kolem nás neustále mění. To, co se mění nemůže být proto zdrojem individuality, neboť i individualita by se měnila a tudíž individuum v čase t_1 by v čase t_2 (po výměně látky) nezůstalo týmž individuem.

Odpověď: Tato námitka směšuje individualitu a identitu. Princip jenž působí individualitu, tj. neinstanciabilitu, nemusí být zároveň i princip identity, tj. tím co činí dané individuum identické skrze změny jimž podléhá v čase.

Námitka pokračuje: V kontextu diskuze, zda principem individuace je látka signovaná rozměry či rozměrností, Akvinský zamítá první možnost, neboť „vzhledem k tomu, že se u individuí vymezení dimenzí často mění, vyplývalo by z toho, že individuum by nezůstávalo týmž individuem.“ⁱⁱ Tomáš tedy buď sám směšuje identitu a individualitu, anebo se alespoň mýlí v tom, že signovaná látka je principem *identity*.

ⁱ Jako úvod do této tradice vhodný pro analyticko-scholasticky orientované zájemce o metafyziku bych doporučil Smith (1982) a (1997). Historický přehled vývoje pojmosloví „látka/hmota“ ve starověku a středověku podává antologie E. McMullina (1965).

ⁱⁱ „cum talis terminatio dimensionum varietur frequenter circa individuum, sequeretur quod individuum non remaneret semper idem numero.” *Super De Trinitate*, pars 2 q. 4 a. 2 co. 7.

Odpověď: Námitka tedy přiznává svou neúčinnost proti Tomášově principu *individuace*. Aniž bychom zacházeli do detailů, zdá se ovšem, že Tomáš se může hájit i té části námitky, jež je namířena proti jeho principu *identity*. Signovanou látku totiž můžeme považovat za princip *individuace* ve své *určenosti* a za princip *identity* ve své *určitelnosti*.

3. Kvantita (rozměrnost) je akcident

Námitka: Rozměry či rozměrnost náleží do kategorie kvantity, což znamená že to jsou akcidenty. Individualita je ovšem danému individuu esenciální a tudíž nemůže být jejím spolu-principem něco akcidentálního.

Odpověď: V současné filozofii se často ztotožňuje esencialita s nutností a akcidentalita s kontingencí. Z aristotelské tradice ovšem známe i pojem „nutného akcidentu“. Námitka se zdá používat slovo ‚esence‘ podle současného úzu. Individualita připadá individuům vskutku nutně a tudíž jejím principem musí být něco nutného . . . např. *nutný akcident*. Přinejmenším na první pohled se pak zdá plausibilní řadit rozměrnost mezi nutné akcidenty materiálních jsoucen. (Rozměry ovšem za nutný akcident považovat nelze – tím bychom přijali nearistotelskou doktrínu mereologického esencialismu. Zdá se tedy, že odpověď na tuto otázku protiřečí odpovědi na předchozí otázku.)

4. Kvantita (rozměrnost) je instanciovatelnáⁱ

Námitka: Rozměry či rozměrnost jsou (vícenásobně) instanciovatelné. Dvě od sebe odlišná jsoucna, např. dva kusy žuly, mohou mít stejné rozměry i

ⁱ Při úvahách nad touto námitkou jsem především z článku A. Payne (2004), viz také Gracia Gracia (1988: 150-155).

rozměrnost. Rozměrná kvantita nemůže být proto spolu-principem individuality.

Odpověď: Rozměrná kvantita je vskutku instanciovatelná. Je ovšem mylné domnívat se, že nic instanciovatelného nemůže sloužit jako princip individuality (neinstanciovatelnosti). Rozměrnost totiž mimo jiné určuje i to, že se daná entita nachází v daném čase na daném místě. Časo-prostorové umístění potom „způsobí“ to, že jedno materiální těleso je odlišné od jiného, tj. „dokončí“ individualizaci těchto dvou těles – dvě materiální tělesa se totiž nemohou zároveň nacházet na témže místě.

Námítka pokračuje: Zdá se, že teorie signované látky byla transformována do časo-prostorové teorie individuace. S touto sub-teorií ovšem přichází další problémy:

- a. Časo-prostorová lokalizace se zdá být sekundární vůči vlastní konstituci jsoucna se svou individualitou. (To, že tento stůl je zde a nyní je závislé na *tomto* stolu a nikoli naopak).
- b. Proč nemohou být dvě individua na jednom místě zároveň? Např. různé individuální vlastnosti se *mohou* nacházet zároveň na jednom místě. Časo-prostorové umístění (vyplývající z rozměrné kvantity) se tedy nezdá dostatečnou podmínkou individualizace.
- c. Co individualizuje čas a prostor? Tuto otázku lze chápat různě v závislosti na tom, za co považujeme individualitu: (a) Předpokládejme, že individualita je odlišnost (srv. ovšem námitku č. 6): Jak se od sebe liší samotné časo-prostorové umístění? Abychom mohli rozlišovat jedno umístění od druhého, zdá se, že musíme postulovat absolutní vztažný bod. Existence takového vztažného bodu je ovšem silně problematická z hlediska moderní fyziky. (b) Předpokládejme, že

individualita je neinstanciovatelnost: Co dělá dané časo-prostorové umístění neinstanciovatelným?

Odpověď a zhodnocení:

ad a. Časo-prostorové umístění je pouhým *důsledkem* rozměrností signované látky. Princip individuality (rozměrností signovaná látka) náleží k vnitřní konstituci jsoucna, třebaže jeho individuující “účinky” (časoprostorové umístění) nikoli.

Zhodnocení: Jak může princip individuality náležet k “vnitřní konstituci jsoucna” a jeho “individuující “účinky” nikoli”? Navíc, vzhledem k tomu, že individuum je individuální díky časo-prostorovému umístění, mělo by toto umístění náležet k vnitřní konstituci jsoucna (což je velice problematický důsledek).

ad b. Vlastnosti (akcidenty) jsou podle Tomáše individualizovány jinak, a to díky substanci. Nic jim proto nebrání nacházet se zároveň na jednom místě – na rozdíl od substancí, jež jsou individuovány rozměrností signovanou látkou.

Zhodnocení: (1) Podle Akvinského může Bůh svou mocí způsobit, aby se dvě materiální tělesa nacházela zároveň na téže místě. Z toho vyplývá, že časo-prostorové umístění je pouze kontingentním principem individuace (Bůh by mohl stvořit svět, kde by se individualizovalo jinak). Tento závěr je ovšem v rozporu s tím, že individualita je pro individua nutná a princip tento individuality jim vnitřní.

Je pravda, že po věcné a možná i po exegetické stránce, přidání časo-prostorového umístění k principu individuace posílí přesvědčivost této teorie. Na druhou stranu se ovšem před námi vynoří další těžce řešitelné

problémy. Domnívám se tedy, že instanciovatelnost kvantity je závažná námitka proti teorii *materia quantitate signata*.

5. Kvantita (rozměrnost) je nepravá vlastnost

Námitka: Rozměrnost či rozměry jsou nepravé vlastnosti jsoucna (angl. ‚extrinsic‘) a nemohou proto vysvětlit pravou vlastnost jsoucna (‚intrinsic‘), totiž jeho individualitu.

Odpověď: Podle Aristotela je rozměrná kvantita poddruh spojitě kvantity, jež na rozdíl od jiných spojitých kvantit určuje *polohu* částí daného jsoucna k sobě navzájem.ⁱ Rozměrná kvantita je tudíž nikoli *míra* věci, tj. nepravá vlastnost, ale spíše *měřená věc*, neboť zasahuje do samotné konstituce daného jsoucna – určuje věc co do prostorového rozvržení jejích (vlastních) částí.

Z výše uvedeného vidíme, že rozměrná kvantita zasahuje jsoucno „hlouběji“, než by se na první pohled zdálo. Kvantita určí rozdělení látky na „kvanta“ a přiřadí jim rozměr. Rozměrná kvantita „bere v úvahu“ nejen míru věci, ale i vyměřenou věc co do vzájemného uspořádání jejích částí. (Z ní potom vyplýne i určité umístění v čase a prostoru.)

Forma není individuovaná tím, že je přijata látkou, pouze nakolik je přijata *touto látkou*, jež je odlišená a vymezená zde a nyní. [...]

ⁱ „[Kvantity] se skládají z částí, jež se nachází, nebo z částí, jež se nenachází ve vzájemné poloze.“ – „τὸ μὲν ἐκ θέσιν ἐχόντων πρὸς ἄλληλα τῶν ἐν αὐτοῖς μορίων συνέστηκε, τὸ δὲ οὐκ ἐξ ἐχόντων θέσιν.“ (*Kategorie* 5a8–10).

Můžeme tudíž říci, že látka je *touto látkou* určená v tom, čím je, díky dimenzi.ⁱ

Námitka pokračuje: Je pravda, že aristotelská (rozměrná) kvantita určuje nejen míru věci, ale i měřenou věc, to jest, nikoli pouze to, že se jedná o *půl litru* piva, ale i to, že části piva jsou v dané půllitrové sklenici určitým způsobem uspořádány k sobě navzájem. Z tohoto ovšem nevyplyvá, že by rozměrná kvantita byla *pravou* (vnitřní či esenciální; z angl. *‘intrinsic’*) vlastností substanciálního jsoucná. Nadále pak platí, že ve dvou půllitrech naprosto stejného tvaru, rozměrů a orientace, s naprosto stejným druhem a množstvím piva, části tohoto piva jsou k sobě navzájem uspořádány naprosto shodně, to jest, jsou *instancí stejné rozměrné kvantity*. Tím se dostáváme zpět k předchozí námitce: Jak může něco instanciovatelného působit (nebo spolu-působit) jako princip individuality? (Co se týče pokusu zahrnou do rozměrné kvantity časo-prostorové umístění, viz předchozí námitku).

6. Individualita není odlišnost.

Námitka: Zdá se, že Akvinský chápe individualitu jako odlišnostⁱⁱ. Odlišnost ovšem není ani nutná ani dostatečná podmínka individuality.

ⁱ“Non enim forma individuatur per hoc quod recipitur in material, nisi quatenus recipitur in hac materia distincta et determinata ad hic et nunc. [...] Et ideo materia efficitur haec et signata, secundum quod subest dimensionibus.” *Super De Trinitate*, pars 2 q. 4 a. 2 co. 6.

ⁱⁱ Kromě citované pasáže srv. např.: „Individuum je to, co se neodlišuje samo od sebe, ale odlišuje se od jiných.“ („Individuum autem est quod est in se indistinctum, ab aliis vero distinctum.“) *Summa Theologiae* I, q. 29 a. 4 co. Všimněme si, že Tomáš neříká „indivisum“ ale „indistinctum“. Srv. Gracia (1994: 531, n. 33)

Odlišnost není *nutná*, neboť i neindividuální věci se od sebe liší – *pes* (obecnina) není *kočka*. Není ani *dostatečná*, neboť je možné, aby existoval svět v němž se nachází pouze jedno individuum. V takovém světě by dané individuum nemělo nic, od čeho by se mohlo odlišovatⁱ. Vzhledem k nesprávnému chápání samotného *pojmu* individuality je nemožné či přinejmenším velice nepravděpodobné, aby Tomáš dospěl ke správným závěrům ohledně *principu* individuality.

Odpověď na výtku nenutnosti: Nemáme na mysli jakoukoli odlišnost, nýbrž jistý poddruh odlišnosti, totiž odlišnost *numerickou* (či *individuální*).

Námítka pokračuje: Vymezit individualitu jako odlišnost, jež se od ostatních odlišností liší tím, že je *numerická* (či *individuální*), je naprosto neinformativní. Je zřejmé, že *odlišnost* nám *individualitu* osvětlit nepomůže. Navíc i v případě, že jakousi „*numerickou*“ odlišnost uznáme za dostatečnou podmínku individuality, není to podmínka *nutná*.

7. *Pluralita Principů*

Námítka: I v případě, že *materiální* jsoucna jsou vskutku individuována signovanou látkou, jsoucna *imateriální* (tj. andělé, archandělé, „síly“, mocnosti, panstva, vlády, „nebeské trůny“, cherubíni, serafíni) jsou individuována jinak. Postulace různých principů individuace pro *materiální* a *nemateriální* jsoucna je ovšem zbytečná teoretická komplikace. Teorii, jež vysvětluje individuaci jednotným způsobem, je třeba dát přednost (nemnožte entity či principy více než je nutné).

ⁱ K další diskuzi, srv. Gracia 1988: 35-36.

Odpověď: Materiální i nemateriální jsoucna jsou natolik odlišná, že odlišnost jejich principů individuace je žádoucí. Podobný případ plurality principů individuace nastává v případě individuace akcidentů: akcidenty jsou taktéž individuovány jinak než substance.

Námítka pokračuje: Z toho, že materiální i nemateriální jsoucna jsou od sebe v mnoha ohledech velice odlišná, nevyplývá, že metafyzické komplikace jsou žádoucí. Co se týče individuace akcidentů: opět platí, že teorii, jež by vysvětlila individuaci substancí i akcidentů jednotným způsobem, je třeba dát přednost.

8. Nesmrtelné duše

Námítka: Podle Tomáše – v souladu s křesťanskou vírou – duše existuje i po smrti a to až do okamžiku, kdy ji Bůh při vzkříšení spojí s novým tělem. Smrt je ovšem oddělení duše od těla, to jest, oddělení nemateriální formy od látky/materie. Jak může tedy lidská duše existovat jako individuum i po smrti, když už není spojena se signovanou látkou? Zdá se, že teze o individuální nesmrtelnosti je nekompatibilní s materiální teorií individuaceⁱ.

ⁱ Ve skutečnosti napětí mezi Tomášovou anthropologií a materiální teorií individuace začíná už v tomto životě: (1) Lidský intelekt je immateriální, tj. neobsahuje žádnou látku. (2) Existuje více než jeden (individuální) lidský intelekt. (3) Lidský intelekt je individuován signovanou látkou. Tyto tři propozice se zdají být kontradiktorní. Jak známo, např. Siger z Brabantu, v návaznosti na Averroa popřel (2), myslitelé jako Duns Scotus popřeli (3). Akvinský se důmyslným způsobem snažil kontradikci mezi (1) až (3) vyhnout. I v případě, že v tomto případě uspěl, na onom světě se napětí mezi individuální nesmrtelností a materiální teorií dále vyhrcoje. Viz dále.

Odpověď: Látka je podmínka individuace na počátku vzniku lidské bytosti, ovšem látka nemusí být přítomna po celou dobu existence individua. Duše oddělená od těla je individuována vazbou na látku (tělo) kterou informovala v minulosti! V *De ente et essentia* Tomáš píše:

A třebaže její individuace závisí příležitostně, totiž co do svého počátku, na těle, jehož je aktem, přece není nutné, aby oddělením od těla individuálnost pominula. Protože má totiž absolutní bytí, z něhož

získala bytí individuální tím, že se stala formou tohoto těla, zůstalo ono bytí <jíž> vždy individuální.ⁱ

Námítka pokračuje: Zdá se tedy, že odpověď předpokládá buď (a) *nevlastní* princip individuality, nebo (b) látku- $v-t_1$ (v minulosti) jako *vlastní* princip individuace entity v čase t_2 (duše po smrti).ⁱⁱ Nepřijatelností (a) jsme se již zabývali (viz námitka č. 5). Podívejme se tedy na (b). Z (b) vyplývá neplatnost následující teze:

TE: Lidé jsou entity, jež nemají temporální části. Jsou to v čase trvající entity, jež jsou *cele* přítomny v každém okamžiku své existence.

ⁱ „Et licet individuatio eius [i.e. animae humanae] ex corpore occasionaliter dependeat quantum ad sui inchoationem, quia non acquiritur sibi esse individuum nisi in corpore, cuius est actus, non tamen oportet ut subtrahatur corpore individuatio pereat, quia cum habeat esse absolutum, ex quo acquisitum est sibi esse individuum ex hoc quod facta est forma huius corporis, illud esse semper remanet individuum.“ *De ente et essentia*, cap. 4. Český překlad: Sousedík (1992: 95).

ⁱⁱ Jiná verze této odpovědi by mohla přisoudit individuaci látce- $v-t_3$, tj. při vzkříšení na konci světa.

Z odpovědi na námitku tedy vyplývá, že to, co v běžném, před-teoretickém chápání, považujeme za *substance* (a jejich vlastnosti, tj. akcidenty), jsou ve skutečnosti *procesy*, tj. entity, jež mají temporální části. Procesy jsou entity, jež jsou v každém okamžiku přítomny pouze částečně – minulá fáze procesu je jeho temporální *částí*.¹ Vzhledem k tomu, že takovýto drastický důsledek je pro aristotelsko-tomistického filozofa nepřijatelný, je třeba vzdát se jednoho či více předpokladů, jež k němu vedou. Nejsnadnější bude, podle mého názoru, vzdát se materiální teorie individuace.

Pokus o jinou odpověď: Podíváme-li se pozorně na citovanou pasáž, zdá se, jakoby podle Tomáše nebyla primárním principem individuace člověka *látka*, ale spíše *actus essendi*. Signovaná látka hraje roli pouze na počátku (*inchoative*) tím, že individualizuje akt bytí; další individuace pak na látce nezávisí. Z toho vyplývá, že duše i po svém oddělení od veškeré látky může zůstat individuální.

Námitka pokračuje. Tato nová odpověď připodobňuje individuaci člověka k individuaci nemateriálních bytostí. Ty jsou totiž individuovány svým aktem bytí – ovšem pouze do té míry, že na jeden druh připadne *nanejvýš* jedna instance. Vskutku, podle některých Tomášových exegetů (Lehrberger 1998; viz také Machula 2011), člověk je na hlubší, metafyzické, rovině nikoli *živočich rozumový*, ale *duch vtělený* („duch“ je rod, „vtělený“ je druhový rozdíl). Je ovšem zřejmé, že tato nová obrana

¹ V angličtině se pro distinkci mezi *substancemi*+*akcidenty* a *procesy* používá terminologie C. D. Broada „*continuant/occurent*“ či Davida Lewise „*endurant/perdurant*“. Bez návazností na antropologii se mezi současnými analytickými ontology vedou spory o tom, zda jsou entity kolem nás jedno či druhé. (Úvod do této problematiky podává např. Loux 2002²)

Tomášových názorů se nachází mimo rámec *materiální* teorie individuace, tj. mimo rámec stanovený pro tuto práciⁱ.

4. Závěr

Cílem této mé práce bylo zhodnotit materiální nauku individuace substancí připisovanou Tomáši Akvinskému, tj. teorii podle nich je principem individuace *materia quantitate signata*. V první části své práce jsem nejprve (v návaznosti na amerického filozofa kubánského původu, Jorge Graciu) nastínil obecný metodologický rámec, v němž je třeba si otázky po individualitě klást. V druhé části jsem krátce připomenul standardní podobu materiální teorie individuace substancí. Ve třetí části jsem pak formou námitka-odpověď prodiskutoval osm problémů týkajících se této teorie. Za obzvlášť účinné považuji námitky, podle nichž kvantita jako instanciovatelná a jako nepravá vlastnost nemůže hrát při individuaci substancí rozhodující roli. Závažný problém pro tuto teorii představuje i její inkompatibilita s antropologickou tezí o individuální existenci duše po oddělení od těla.

Jak jsem se snažil ukázat, materiální teorie individuace je podle mého názoru nesprávná. Daleko přesvědčivějším dojmem – a to i v rámci Akvinského ontologie – na mne působí *existenční* teorie individuace, ať už ve své slabší verzi, podle níž je existence pro individuaci substancí *nutná, ale nikoli dostatečná* (Owens 1994), či ve své silnější verzi, podle níž je

ⁱ I pro Lehrbergera a Owense látka hraje určitou roli při individuaci. Nevím ovšem, jak důležitou. Mohl by Bůh stvořit individuální lidskou duši oddělenou od těla, aniž by tato duše přišla do styku s látkou, alespoň na počátku své kariéry?

nutná i dostatečná (Gracia 1988: 170-178). Obhajoba tohoto dojmu ovšem vyžaduje jinou příležitost.ⁱ

Poděkování: Děkuji Tomáši Machulovi (ČR), Ingvar Johanssonovi (Švédsko) a Andrewovi Payne (USA) a anonymnímu recenzentovi časopisu *Aither* za podnětné diskuze k tématu této práce. Část příspěvku byla přednesena a diskutována na setkání SITA 11. prosince 2004. Příprava tohoto článku byla v r. 2004 podpořena v rámci výzkumného projektu prof. Barryho Smithe (IFOMIS Saarbrücken) a v r. 2011 grantem GAČR “Spory o irrealitu v post-středověké filosofii”, P401/11/P020).

DODATEK

Klasifikace základních teorií principů individuace

<i>Gracia [1988: 156-8]:</i>	<i>King [2000]:</i>
	“Primitivní Teorie” (<i>Ockham, Buridan</i>)
“Svazková” Teorie	
Akcidentální Teorie (<i>Boethius</i>) - časo-prostorová - kvantitativní	Akcidentální (<i>Boethius</i>)
Esenciální Teorie - materiální (<i>Anscombe,</i>	Substanciální - materiální (<i>Akvinský</i>)

ⁱ Přijetí této teze ovšem nese závažné důsledky pro Tomášovu teorii existence jako něčeho, co je samo o sobě nekonečné a nevymezené a co potřebuje essenci k vymezenosti a tedy i k individuaci. Další výzkum individuace by bylo třeba situovat do širšího rámce teorie bytí a posléze i teorie nebytí (*ens rationis*). Srv. Novotný (2011:43n8).

Akvinský)	- formální (Godfrey of Fontaines)
- formální (Godfrey of Fontaines)	- smíšené (materia+forma) (Bonaventura)
- “nahá” individua (Scotus?)	
Nevlastní Teorie	Nekategoriální
Existenční Teorie (Gracia)	- existence (Akvinský?)
	- individuální difference (Scotus)

Bibliografie:

Bobik, Joseph (1957) „La doctrine de saint Thomas sur l'individuation des substances corporelles,“ *Revue Philosophique de Louvain* 51, pp. 5-41.

Gracia, Jorge J. E. (1982). *Suarez on Individuation (Metaphysical Disputation V: Individual Unity and Its Principle)*. Milwaukee, WI: Marquette University Press.

_____. (1988). *Individuality: An Essay on the Foundations of Metaphysics*, Albany, NY: SUNY Press.

_____. (1994). *Individuation in Scholasticism: The Later Middle Ages and the Counter-Reformation 1150-1650*, Albany, NY: SUNY Press. (Editor).

- Gredt, Joseph (1899, 1961). *Elementa philosophiae aristotelico-thomisticae*, 2 Bd., Romae 1899-1901 (13. Ed. recognita et aucta ab Eucharius Zenzen, Barcelona 1961)
- Heider, Daniel (2004). „Suárezova kritika tomistického principu individuace“, *Filozofický časopis* 4, roč. 52, ss. 591-607.
- _____. (2005) „Suárez über das Individuationsprinzip der Akzidenten in dem Licht des thomistisch-kanonischen Lösung“, *Acta Comeniana* 19: 71-90.
- King, Peter (2000). „The Problem of Individuation in the Middle Ages“, *Theoria* 66 (2000), ss. 159-184.
- Lehrberger, James (1998). „The Anthropology of Aquinas's *De Ente et Essentia*“, *The Review of Metaphysics* 51, ss. 829-847.
- Loux, Michael (2002²) *Metaphysics: A Contemporary Introduction*. Routledge.
- McMullin, Ernan (1963). *The Concept of Matter*. Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press. (Editor)
- Machula, Tomáš (2011) „Člověk jako živočich rozumový a vtělený duch: Tomáš Akvinský a současná tomistická perspektiva“, *Filozofia* 1: 49-58 (Bratislava).
- Novotný, Daniel D. (2011) „Suárezova teorie pomyslných jsoucen a její recepce“, *Filozofia* 1: 35-48 (Bratislava).
- _____. (2005) „Proper Names in Reference: Beyond Searle and Kripke“, *Organon F* 3, XII, pp. 241-259.
- _____. (2003) „Recenze: Jorge J. E. Gracia, *Individuality: An Essay on the Foundations of Metaphysics*, 1988“, *Organon F* 4, X, Bratislava 2003, ss. 466-473.
- Owens, Joseph (1994) „Thomas Aquinas (b. ca 1225; d. 1274)“, v: Gracia (1994: 173-194).

Payne, Andrew (2004) "Gracia and Aquinas on the Principle of Individuation," *The Thomist*, 68, no. 4: 545-75.

Smith, Barry (1982). *Parts and Moments. Studies in Logic and Formal Ontology*, München: Philosophia Verlag. (Editor).

_____. (1997) „On Substances, Accidents and Universals: In Defense of a Constituent Ontology,“ *Philosophical Papers* 26 (1997), ss. 105–127.

Sousedík, Stanislav (1992) *Jsoucno a bytí*. Praha: Česká Křesťanská Akademie.

_____. (2004) „Individua“, v: Mikulicová, Mlada a Petr Kubín. Sborník Katolické teologické fakulty, sv. VI. Praha: Karolinum.

_____. (2006) *Identitní teorie predikace*. Oikoymenh: Praha.

Stump, Eleonore (2004) „Aquinas's Metaphysics: Individuation and Constitution,“ in: Michael Gorman, Jonathan J. Sanford, eds. *Categories: Historical and Systematic Essays*, Catholic University Press, Washington, 2004, XXV.

Tomáš Akvinský. *Opera omnia*. Přístupné na: <http://www.corpusthomisticum.org/>.

White, Kevin (1995). „Individuation in Aquinas's *Super Boetium De Trinitate*, Q.4,“ *American Catholic Philosophical Quarterly*, vol. LXIX. No. 4, 543-556.